

Robert Staniszewski

Opinia publiczna – teoretyczny sens i zakres pojęcia

SŁOWA KLUCZOWE:

*opinia publiczna, komunikowanie społeczne,
proces opiniotwórczy, metodologia*

Termin *opinia publiczna* jest używany bardzo często, ale nie oznacza to, że mamy do czynienia z pojęciem jednoznacznie zdefiniowanym i o tożsamym zakresie. Można stwierdzić, że występuje swoisty paradoks, tzn. popularności pojęcia wcale nie towarzyszy zrozumienie jego treści, istoty, znaczenia, cech konstytutywnych czy funkcji, jakie pełni w życiu społecznym. Analizy opinii publicznej na tle funkcjonowania różnych zbiorowości społecznych najczęściej są podejmowane fragmentarycznie i przede wszystkim w kontekście badań empirycznych. Jest to tym bardziej zastanawiające, że opinia publiczna jest zjawiskiem wpływającym na szereg aspektów życia społecznego, politycznego, kulturalnego, a także gospodarczego.

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że termin *opinia publiczna* funkcjonuje w różnych dyscyplinach naukowych, takich jak politologia, socjologia, filozofia czy psychologia społeczna. Termin ten wykorzystywany jest także w życiu codziennym.

Geneza pojęcia opinia publiczna – problemy definicyjne

W nauce o komunikowaniu, która w sposób najbardziej kompleksowy porusza problematykę opinii publicznej, nie ma zgody co do momentu pojawienia się po raz pierwszy tego terminu. E. Młyniec w książce *Opinia*

publiczna. *Wstęp do teorii* stwierdza, że pewnym przyczynkiem do ukonstytuowania się tego pojęcia było wykształcenie się władzy politycznej ze stosunków społecznych tj. pojawienie się podziału na rządzących i rządzonych, który stworzył naturalne procesy kontestacji decyzji władzy i jednocześnie sprzyjał szukaniu sojuszników dla takiej postawy¹. Pierwsze odwołania do opinii publicznej można dostrzec już w czasach biblijnych, kiedy to asyryjski król Szamaszi-Adad (1815–1782 p.n.e.) w liście wysłanym do wicekróla ostrzega go, iż nie należy zabierać ziemi ludziom żyjącym w dolinie Eufratu, ponieważ spowoduje to „publiczne oburzenie”. Do opinii publicznej odwoływali się także: Cynceron w jednym ze swoich listów, używając określenia „publicam opinionem”, Erazm z Rotterdamu – „opiniones publicae”, Montaigne – „l’opinion publique”, a także Machiavelli, Szekspir oraz Hume, którzy myśląc o opinii publicznej, używali określeń „climat of opinion”, „law of opinion”, „law of reputation”, „law of fashion”².

Termin *opinia publiczna* wszedł do powszechnego użycia pod koniec XVIII w., kiedy to został utożsamiony z opinią ludu. Zdaniem E. Noelle-Neumann możemy mówić o ukształtowaniu się w tamtym okresie tzw. integracyjnej roli opinii publicznej³, która będąc niepisany prawem, stała się regulatorem stosunków międzyludzkich odzwierciedlającym obowiązujące powszechnie normy oraz wzorce zachowań.

Powstawanie masowych ruchów politycznych charakterystyczne dla XIX w., na co zwraca uwagę S. Kuśmierski w publikacji *Opinia publiczna. Wprowadzenie do teorii*, spowodowało, że analizowane pojęcie było identyfikowane wyłącznie w obrębie teorii polityki⁴. Upatrywano w nim „wszechobowiązującej woli ludu”, który wyrażał swoje opinie poprzez zgromadzenia oraz petycje. Przedstawiciel tego nurtu J. Mosley widział w opinii publicznej główne narzędzie, które umożliwić miało przeprowadzenie reform parlamentarnych w Anglii oraz doprowadzić do emancypacji kobiet⁵.

Na inny wymiar opinii publicznej w społeczeństwie zwracał uwagę A. Comte – jeden z głównych przedstawicieli pozytywizmu. Zdaniem A. Comte’a istniała potrzeba funkcjonowania instytucji, która wyrażałaby opinię publiczną i jednocześnie nią kierowała. Źródłem tej opinii miał być organ filozoficznej władzy, który powinien „ujawniać opinię

¹ Zob. E. Młyniec, *Opinia publiczna. Wstęp do teorii*, Poznań–Wrocław 2002.

² Tamże, s. 13–21.

³ Tamże, s. 35–36.

⁴ Zob. S. Kuśmierski, *Opinia publiczna. Wprowadzenie do teorii*, Warszawa 1997.

⁵ Tamże, s. 10.

publiczną wspólnie z proletariatem”⁶. Tym samym funkcja polityczna opinii publicznej została wzmocniona przez moralną.

Istotny wkład w definiowanie terminu *opinia publiczna* włożył G. Tarde, określając jej podstawowe kategorie, takie jak publiczność oraz audytorium. Tym samym zostały stworzone podstawy dwustopniowego rozumienia przekazu informacji. G. Tarde zwracał szczególną uwagę na łatwą podatność opinii publicznej na zmiany, dość często występujący brak racjonalności oraz hermetyczność wewnątrzwarstwową. Opinia publiczna w jego rozumieniu to „chwilowa, mniej lub bardziej logiczna grupa sądów odpowiadających zagadnieniom doby bieżącej, które w licznych odbitkach kursują wśród ludzi zamieszkujących wspólnie jeden i ten sam kraj, należących do jednej i tej samej warstwy społecznej”⁷.

Kontynuatorem myśli G. Tarde’a był W. Lippmann, który odnosił się do opinii publicznej w kontekście efektywności funkcjonowania systemu politycznego Stanów Zjednoczonych. Przyjęcie powyższego założenia spowodowało, że opinia publiczna nie była definiowana przez W. Lippmanna jako proces, lecz jako zewnętrzna reakcja wobec powstających problemów, która wyrażała się w głosowaniu, demonstracjach, przyzwoleniu dla rządowych inicjatyw lub ich bojkocie⁸. Opinię publiczną zdaniem W. Lippmanna stanowią „obrazy wzajemnych stosunków między ludźmi, ich potrzeby i zamierzenia oraz obrazy samych ludzi powstałe w ich umysłach”⁹. W. Lippmann wyróżnił także jedyny, jak twierdził, składnik opinii publicznej, a mianowicie stereotyp. Przez stereotyp rozumiał uproszczony sposób widzenia świata¹⁰. Tym samym ograniczał kompetencje poznawcze opinii publicznej.

W okresie międzywojennym zostało podjętych szereg prób mających na celu jednoznaczne zdefiniowanie istoty opinii publicznej. Okres ten zapoczątkował trwający do dziś spór pomiędzy zwolennikami a przeciwnikami rozpatrywania opinii publicznej w kategoriach ilościowych. Z jednej strony opinię publiczną identyfikowano w kategoriach sumarycznych jako zbiór opinii jakiejś zbiorowości, z drugiej zaś postrzegano ją jako całość jednorodną¹¹. Zwolennikiem podejścia ilościowego był m.in. F.H. Allport. Odmiennego zdania był E. Bogardus, który sądził, że „opinia publiczna

⁶ S. Kuśmierski, *Teoretyczne problemy propagandy i opinii publicznej*, Warszawa 1980, s. 206.

⁷ E. Młyniec, *Opinia publiczna...*, s. 20.

⁸ Zob. B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*, Wrocław 1999, s. 67.

⁹ E. Młyniec, *Opinia publiczna...*, s. 20.

¹⁰ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 14.

¹¹ Tamże, s. 15.

nie stanowi sumy indywidualnych opinii, lecz jest produktem dyskusyjnego procesu¹².

Powyższy spór należy rozpatrywać w kontekście jednego z najistotniejszych problemów metodologii nauk społecznych, który sprowadza się do pytania o stosunek całości i części, a więc o to, czy każda właściwość całości (tzn. społeczeństwa czy grupy) jest całkowicie uwarunkowana przez ilość, jakość i wzajemne oddziaływanie elementów owej całości (czyli jednostek ludzkich), czy też owa całość charakteryzuje się własną specyfiką działania, której nie można wyprowadzić tylko z praw działania składających się na nią elementów. W literaturze przedmiotu można wyodrębnić dwa podstawowe typy stanowisk w sporze holizm vs. indywidualizm¹³. Pierwszym z nich jest tzw. indywidualizm metodologiczny, który zakłada, że wszelkie cechy całości zależą (przyczynowo) tylko od cech i zachowań poszczególnych jednostek ludzkich. Drugim typem stanowiska w omawianym sporze jest tzw. holizm metodologiczny. Podejście to zakłada, że całości społeczne nie są prostą sumą działań jednostkowych, ponieważ zarówno zbiorowości społeczne, jak i zachowania ludzi są nawzajem od siebie uzależnione. W praktyce oznacza to, że nie można wyjaśnić wszystkich cech całości poprzez odwołanie się do zachowań jednostkowych, lecz także nie można zrozumieć pewnych elementów zachowań jednostkowych bez odwołania się do prawidłowości działania całości, szczególnie, że wiele cech elementów nie występuje poza całością.

Spór pomiędzy holizmem a indywidualizmem w odniesieniu do opinii publicznej sprowadza się przede wszystkim do przedstawienia zarzutów empirycznie zorientowanym badaczom, że nie można traktować społeczeństwa jako zbiorowości autonomicznych jednostek, a tym samym należy zwracać szczególną uwagę na czynniki sytuacyjne, będące efektem interakcji międzyludzkich.

Argumentem opowiadającym się za holizmem metodologicznym w definiowaniu opinii publicznej są obserwacje poczynione przez E. Noelle-Neumann w trakcie realizacji badań nad zachowaniem grup i konformizmem, które następnie złożyły się na tzw. efekt „spirali milczenia”¹⁴. Koncepcja ta, jak pisze T. Goban-Klas, głosi, „iż aby uniknąć izolacji społecznej w ważnych kwestiach, jednostki kierują się w swych

¹² Tamże, s.16.

¹³ Zob. J. Szmatka, *Zagadnienia redukcji teoretycznej w filozofii nauki i socjologii*, „Studia Filozoficzne” 1975, nr 3.

¹⁴ Zob. T. Goban-Klas, *Hipoteza „spirali milczenia” w ramach teorii opinii publicznej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1984, nr 2, s. 48–49.

publicznie wypowiedzianych opiniach tym, co sądzą, że dominuje lub zanika w ich otoczeniu społecznym. Ludzie ukrywają swe poglądy, gdy czują, że są w mniejszości, a chętniej mówią to, co sądzą, iż ma za sobą większość. W rezultacie poglądy, które są głośnie, zdobywają więcej publicznych zwolenników, a ich alternatywy stają się jeszcze cichsze¹⁵. Przyjmując za jedynie prawdziwe założenia indywidualizmu metodologicznego, należałoby wyprowadzić konstatację, że efekt „spirali milczenia” nie powinien zaistnieć. Tymczasem, jak dowiodła E. Noelle-Neumann, istnieją pewne odrębne i nieredukowalne prawidłowości na poziomie ponadjednostkowym. Jedną z nich jest następujący element spirali milczenia: „jeśli istnieje różnica między oceną obecnego i przyszłego rozkładu opinii, to oczekiwanie przyszłej pozycji będzie determinowało stopień, w jakim jednostka jest gotowa przedstawić własne poglądy. Wynika to z założenia, iż przyczyną różnego stopnia gotowości wyrażania własnych poglądów jest lęk jednostki przed izolacją, a jej pewność jest mniejsza, gdy jej poglądy nie są potwierdzone przez większość lub przez trend opinii”¹⁶.

Reasumując rozważania dotyczące definiowania opinii publicznej w kontekście sporu pomiędzy realizmem a nominalizmem, należy stwierdzić, że podstawowym składnikiem społecznej rzeczywistości są jednostki samokształtujące własne działania. Jednostki te kierują się społecznie ukształtowanymi i nabytymi w trakcie socjalizacji wzorcami postępowania, dostosowując się do społecznie ukształtowanych warunków otoczenia i do stosunków społecznych będących układami działań ludzkich, które są od nich jako jednostek niezależne. Tylko uwzględniając ten fakt, można należycie zrozumieć sens jednostkowych działań ludzkich.

Próba zdefiniowania opinii publicznej została także podjęta przez przedstawicieli polskiej myśli społecznej. W rodzimej literaturze przedmiotu zwraca się uwagę przede wszystkim na zbiorowe reagowanie na określone treści oraz czynnik kontrowersyjności w ocenie zjawisk społecznych¹⁷. Najbardziej znane definicje opinii publicznej zostały opracowane przez F. Ryszkę oraz J.J. Wiatra. Zdaniem F. Ryszki opinia publiczna jest „orzekaniem o polityce” i ściśle jest powiązana z funkcjonowaniem władzy. Poprzez opinię publiczną rozumie on „reakcję zbiorowości ludzkich (w skali mikro i makro) na globalne i pojedyncze działania polityczne wyrażające się w aprobachie lub dezaprobachie działań politycznych albo

¹⁵ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa–Kraków 2002, s. 270.

¹⁶ T. Goban-Klas, *Hipoteza „spirali milczenia”...*, s. 49.

¹⁷ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 24.

zjawisk, które w tej opinii decydują o polityce, o jej kierunku i przebiegu”¹⁸. J.J. Wiatr inaczej definiuje podmiot opinii publicznej, którym jego zdaniem są „wielkie grupy społeczne”, a także zwraca uwagę na przedmiot opinii publicznej, który jest nierozzerwalnie związany z „kontrowersjami” bądź „konfliktem” wokół „spraw publicznych”. Opinia publiczna w rozumieniu J.J. Wiata to „historycznie określany i zmienny stan świadomości wielkich grup społecznych dotyczący spraw publicznych i wyrażanej w sposób artykułowany (publiczny) w odniesieniu do kwestii będących przedmiotem kontrowersji, które mieszczą się w ramach systemu. Opinia publiczna jest świadomościowym komponentem zbiorowego działania w warunkach publicznie ujawniającego się konfliktu. Jest zawsze obliczona na oddziaływanie na władzę, decyzje publiczne, politykę”¹⁹.

Podsumowując rozważania dotyczące definiowania opinii publicznej, należy odnieść się do klasyfikacji różnych koncepcji opinii publicznej, która została opracowana przez G.W. Allporta na podstawie cech, które pojawiały się u większości autorów i najbardziej precyzyjnie charakteryzują to zjawisko²⁰. Według schematu Allporta opinia publiczna jest to rodzaj zachowania ludzkiego dostatecznie silnego i licznego, które powoduje werbalizację przekonań ludzi i może wywierać określone skutki. W wyniku tego zachowania, tj. działania lub gotowości do działania, ludzie uświadamiają sobie, że inni myślą i zachowują się w sposób podobny, co prowadzi do aprobaty lub dezaprobaty obiektu opinii publicznej. Głównymi czynnikami wpływającymi za zachowania ludzi jest posiadana przez nich wiedza, obiekty lub wytworzone sytuacje. Opinia publiczna dotyczy z reguły spraw bieżących, gdy problem mija, znika wywołana nim opinia.

Mając powyższe cechy na względzie, G.W. Allport wyprowadził następującą definicję opinii publicznej, zwracając jednocześnie uwagę, że opinia publiczna jest produktem powszechnej edukacji i wytworem nowoczesnego systemu komunikowania masowego. Opinia publiczna „odnosi się do multiosobowych sytuacji, w których poszczególne jednostki wyrażają swoje stanowiska na temat tego, co jest w określonych warunkach pożądane lub popierane, lub niepożądane, niepopierane w stosunku do osób lub propozycji o szerszym znaczeniu, które stwarzają prawdopodobieństwo nieobojętnych działań wobec obiektu zain-

¹⁸ F. Ryszka, *Wstęp do nauki o polityce (uwagi metodologiczne)*, Warszawa–Poznań 1978, s. 139–140.

¹⁹ J.J. Wiatr, *Spoleczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa 1981, s. 532.

²⁰ Zob. B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria i praktyka...*, s. 68.

teresowań.”²¹. Na szczególną rolę środków masowego przekazu zwraca również uwagę T. Goban-Klas określając warunki, w jakich pojawiła się opinia publiczna: „dla powstania opinii publicznej nie trzeba mediów masowych, wystarczają środki prostsze, interpersonalne, jednak połączenie środków masowych i interpersonalnych jest dla powstania opinii publicznej najskuteczniejsze”²².

Proces kształtowania się opinii publicznej

Proces kształtowania się opinii publicznej jest zjawiskiem wielowymiarowym, co oznacza, że może rozmaicie przebiegać w tych samych społecznościach w zależności od obiektu (problemu), który zogniskuje na sobie uwagę znacznej grupy osób. Chcąc właściwie zdefiniować elementy składowe procesu opiniotwórczego oraz zachodzące pomiędzy nimi relacje, należy zacząć od określenia czynników, które determinują powstanie i ujawnienie się opinii publicznej.

W literaturze przedmiotu możemy znaleźć odwołanie do szeregu rozmaitych czynników, które wpływają na kształtowanie się opinii publicznej. Większość z nich możemy zaklasyfikować do tzw. podejścia socjologicznego bądź psychologicznego²³. W analizie socjologicznej podejście to jest bardzo zróżnicowane. Z jednej strony wskazuje się na takie czynniki opiniotwórcze, jak tradycja kulturowa, instytucje społeczne czy normy grupowe. Z drugiej zaś akcentuje się znaczenie organizacji ekonomicznej społeczeństwa oraz zbiorowości drugiego stopnia (klasy, warstwy, stowarzyszenia zawodowe, etc.). Zwolennicy psychologii społecznej dostrzegają w kształtowaniu się opinii publicznej szczególną rolę zbiorowości pierwszego stopnia (rodzina, krąg przyjaciół, środowisko pracy, etc.) oraz postaw.

Analizując postawy jako składnik procesu opiniotwórczego, należy odnieść się do trwającego sporu dotyczącego determinantów ludzkich postaw i opinii. Możemy tutaj wyróżnić dwa antagonistyczne podejścia²⁴. Pierwsze z nich nawiązuje do racjonalnej tradycji europejskiej myśli społeczno-filozoficznej i zakłada, że władze umysłowe człowieka mają właściwości ponadczasowe, a on sam kieruje się krytycyzmem

²¹ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 15–16.

²² T. Goban-Klas, *Encyklopedia psychologii*, W. Szewczuk (red.), Warszawa 1998.

²³ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 30–31.

²⁴ S. Kuśmierski, *Teoretyczne problemy...*, s. 31–32.

oraz autokrytycyzmem w swoich działaniach. Zwolennicy tego nurtu posługują się takimi określeniami konstytuującymi istotę ludzką, jak: zdolność logicznego myślenia czy umiejętność racjonalizowania swego stosunku do świata. Drugie podejście szczególnie eksponowane przez psychologię freudowską, nawiązujące do irracjonalnego modelu osobowości ludzkiej, akcentuje – jak sama nazwa wskazuje – wpływ irracjonalnych uwarunkowań na kształtowanie się ludzkich opinii. Myślenie w tych kategoriach opiera się na przekonaniu, że ludzkie władze umysłowe i zdolności racjonalnej refleksji są bardzo ograniczone przez siły emocji i egotyzmu oraz dążenie do zaspokajania irracjonalnych potrzeb. Tym samym nie możemy mówić o ponadczasowych właściwościach umysłu człowieka, ponieważ ludzie są co najwyżej zdolni do uproszczonej samooceny.

Próba pogodzenia tych dwóch przeciwstawnych stanowisk jest koncepcja zaproponowana przez E. Katza, który podjął się próby określenia i usytuowania składników irracjonalnych postaw i opinii w grupie pozostałych składników o charakterze racjonalnym. E. Katz postawił tezę, że interpretacja irracjonalna jest w niektórych przypadkach uzasadniona, a w szczególności, „gdy sytuacja narzuca jakiejś zbiorowości ciężkie restrykcje, które wywołują zachowania alternatywne. Tam, gdzie jednostka jako członek zbiorowości musi szybko uzewnętrznic reakcję bez możliwości zbadania problemu, kiedy silnie pobudzone są jej emocjonalne potrzeby, tam może ona zareagować, jak gdyby była w stanie hipnozy. Z drugiej jednak strony, kiedy jednostka ma liczne realistyczne szanse wyboru, lepiej jest związana z okolicznościami układu, w którym funkcjonuje, gdy ma czas na odwołanie się do własnego życiowego doświadczenia, wówczas jej zachowanie stanowić będzie odbicie jej racjonalnych władz umysłowych”²⁵.

Analiza procesu tworzenia opinii publicznej w aspekcie poznawczym, afektywnym oraz wartościującym przeprowadzona przez S. Kuśmierskiego pozwoliła wyodrębnić następujące główne składniki uczestniczące w jej formowaniu tj.: wyobrażenia o interesach grupowych, wzory kulturowe, stereotypy, mity, przesady i uprzedzenia, pogłoski i plotki oraz wiedza o faktach²⁶.

Jak wynika z analizy literatury przedmiotu, opinia publiczna jest zbiorem wszystkich wymienionych składników, które są związane z ludzką percepcją. Układ tych elementów, ich wzajemne relacje oraz proporcje

²⁵ Tamże, s. 33–35.

²⁶ Zob. S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 34–59.

są zdeterminowane przez specyfikę problemu, który konstytuuje genezę opinii publicznej oraz wielowymiarowe otoczenie, w którym powstaje.

Mając zdefiniowane składniki procesu opiniotwórczego, możemy przejść do jego omówienia. Jak zaznaczono, wiele definicji opinii publicznej odnosi się do poszczególnych etapów procesu jej kształtowania, ale żadna z nich nie podchodzi do tego zagadnienia w sposób systemowy. Kompleksowe ujęcie mechanizmu formowania się opinii publicznej prezentuje K. Young, którego zdaniem, analizując dynamikę tworzenia się opinii publicznej, musimy zwrócić uwagę na następujące etapy jej formowania się²⁷.

Etap pierwszy. Zdeterminowany jest przez pojawienie się problemu, który będzie postrzegany w tych kategoriach przez znaczną część społeczeństwa. Jeżeli jest to problem, który można rozwiązać według pewnych, wcześniej już utartych zwyczajów, istnieje możliwość osiągnięcia konsensusu w tradycyjny sposób. Środkiem służącym do realizacji tego celu jest często prawo. W przypadku, kiedy problem staje się problemem o charakterze publicznym, następuje jego identyfikacja w takich terminach, które pozwolą na zwerbalizowanie środków mogących w przyszłości posłużyć do jego rozwiązania w toku dyskusji grupowych.

Etap drugi. W jego trakcie w toku rozmów prywatnych, debat publicznych, rozważań w środkach masowego komunikowania następuje identyfikacja doniosłości problemu, jego zakresu oddziaływania, potencjalnych skutków oraz preferencji dotyczących czasu jego artykulacji. Podczas tej fazy prezentowane są wstępnie także różne, często rozbieżne rozwiązania problemu. W dyskusji dotyczącej problemu biorą udział nie tylko osoby, które są nim żywotnie zainteresowane, lecz także specjaliści, którzy dostarczają dodatkowych informacji mogących pomóc w jego użyciu.

Etap trzeci. Ma miejsce, kiedy następuje przedstawienie alternatywnych rozwiązań problemu oraz środków, przy pomocy których ma to nastąpić. Równocześnie z prezentowanymi rozwiązaniami następuje wykrystalizowanie się problemu oraz ujawnienie się czynników racjonalnych jak i irracjonalnych, wpływających na zajmowane stanowisko. W trakcie tego etapu formowania się opinii publicznej podziały społeczne są najbardziej widoczne, co skutkuje zajęciem trwałego stanowiska przez uczestników sporu. Ostatecznie jednostki dochodzą do konsensusu bądź, jeżeli istnieje wyraźny podział na większość oraz mniejszość, ta ostatnia podporządkowuje się woli większości, akceptując zaproponowane przez nią rozwiązanie problemu. Często akceptacja ma charakter

²⁷ Tamże, s. 63–67.

tymczasowy, a przeciwnicy rozwiązania problemu akceptowanego przez większość poszukują środków, przy pomocy których chcieliby wywrzeć wpływ na decyzje publiczne.

Analizując model K. Younga, należy zwrócić uwagę, że przedstawia on proces kształtowania się opinii publicznej w drodze dyskusji czy wręcz debaty publicznej, która może być zróżnicowana ze względu na typ zbiorowości, w której występuje.

Analizę kształtowania się opinii publicznej można przeprowadzić także, nawiązując do podstawowych poziomów struktury społecznej. Jak pisze S. Kuśmierski „jako kryterium tego wyróżnienia, odgrywające rolę fundamentum divisionis, można wówczas przyjąć „nową jakość opinii” uwarunkowaną emergentnymi własnościami każdego z tych trzech poziomów.

Pierwszym etapem, w którym formuje się opinia publiczna, są grupy pierwotne, wśród których pojawiają się, a następnie są dyskutowane określone sprawy. Jednakże, aby kwestia wywołująca opinię publiczną zyskała walor powszechności, musi poruszać umysł nie jednej, ale wielu grup pierwotnych.

Drugi etap formowania się opinii publicznej odpowiada procesom zachodzącym na mezopoziomie struktury społecznej. Stopień złożoności zjawisk społecznych jest tu wyższy niż na poziomie małych grup, równowagę go jednak tendencja do krystalizowania opinii publicznej, nadawania jej bardziej jednoznacznego charakteru.

Trzeci etap formowania się opinii publicznej jest związany z makropoziomem społecznym. Obejmuje ona wówczas całe społeczeństwo, dlatego tak ogromną rolę odgrywają na tym poziomie środki masowego przekazu”²⁸.

Podsumowując rozważania dotyczące procesu kształtowania się opinii publicznej, należy stwierdzić, że jest to zjawisko wielowymiarowe. Pomimo rozbieżności w literaturze przedmiotu dotyczących jego charakterystyki, można wskazać na kilka elementów, które wydają się szczególnie istotne.

Po pierwsze, żeby doszło do wykrystalizowania się opinii publicznej, musi pojawić się problem, który będzie za taki uważany przez znaczną część społeczeństwa. Problem ten musi być na tyle doniosły (dotyczyć ogółu społeczeństwa), aby w wyniku artykulacji sposobów jego rozwiązania doprowadził do podziału na tych, którzy opowiadają się za danym rozwiązaniem systemowym oraz na tych, którzy go nie akceptują, pre-

²⁸ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 79.

ferując jednocześnie własne. Dyskusja dotycząca sposobów rozwiązania problemu jak i jego samego zostaje zapoczątkowana w grupie pierwotnej, aby na końcu procesu doszło do sformułowania opinii publicznej na makropoziomie społecznym. W przypadku równego rozkładu opinii pomiędzy zwolennikami a przeciwnikami określonego rozwiązania problemu, zazwyczaj dochodzi do konsensusu, a jeżeli zwolennicy jednej z opcji przeważają, mniejszość formalnie podporządkowuje się większości, szukając demokratycznych sposobów wywarcia wpływu na decyzje większości. Na kształtowanie się opinii publicznej wpływa szereg czynników o charakterze poznawczym, afektywnym oraz wartościującym, które można interpretować w kategoriach racjonalnej tradycji europejskiej myśli społeczno-filozoficznej bądź irracjonalnego modelu osobowości ludzkiej, ale jak wskazuje E. Katz, w odniesieniu do opinii publicznej są to konstrukcje komplementarne.

Cechy opinii publicznej

Jak wykazano, proces kształtowania się opinii publicznej jest wieloetapowy, co oznacza, że identyfikacja problemu oraz decyzje dotyczące sposobu jego rozwiązania zapadają na różnych poziomach zbiorowości. Przyjmując założenie, że przejście przez poszczególne poziomy struktury społecznej jest procesem wieloetapowym, można stwierdzić, że kształtowanie się opinii publicznej na każdym z tych poziomów będzie charakteryzowało się cechami emergentnymi, tzn. specyficznymi wyłącznie dla danego poziomu oraz cechami uniwersalnymi dla wszystkich poziomów łącznie. Poprzez cechy emergentne należy rozumieć „takie cechy, w odniesieniu do których nie możemy stosować odpowiedniego twierdzenia empirycznego stwierdzającego korelację określonych wyników obserwacji prowadzonych na różnych poziomach”²⁹. Cechy uniwersalne oznaczają, że „niektóre zmienne nie są orzekane np. w mikro- lub makrozbiorowościach, lecz mogą być używane do charakteryzowania obu zbiorowości”³⁰.

Wprowadzenie podziału na cechy emergentne oraz uniwersalne jest uwarunkowane trwającym w naukach społecznych sporem pomiędzy indywidualizmem a holizmem metodologicznym³¹. Formułowanie założeń poszczególnych metod badawczych sprowadza się do określenia, czy

²⁹ S. Nowak, *Metodologiczne problemy teorii socjologicznych*, Warszawa 1971, s. 203.

³⁰ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 85.

³¹ Zob. S. Nowak, *Metodologiczne problemy teorii socjologicznych*, Warszawa 1971.

i w jakim stopniu przypadek czy klasa przypadków, wobec których te metody były stosowane, spełniają te założenia. Założenia te mogą określać zasadność stosowania określonej metody w ogóle lub do pewnej kategorii przedmiotów bądź też do pewnych tylko sytuacji. Metoda właściwa dla jednych warunków, dla innych może być bezwartościowa. Podstawowa kategoria takiego wnioskowania to pewne założenia o naturze rzeczywistości badanej. Przyjmuje się bowiem, że badana rzeczywistość charakteryzuje się specjalnym rodzajem dyspozycji. Są to dyspozycje pewnych przedmiotów i stanów rzeczy do reagowania na określoną sytuację. Dyspozycje te mogą mieć charakter bezwarunkowy, tj. działać we wszystkich możliwych układach odniesienia (warunkach), bądź warunkowy, tj. działać tylko w pewnych układach odniesienia (warunkach). Tak więc, chcąc dobrać właściwy wskaźnik, musimy posiadać określoną wiedzę na temat badanej rzeczywistości oraz znać zależności, którym ona podlega.

Analizując problematykę cech charakteryzujących opinię publiczną, należy stwierdzić, że podejścia emergentystyczne jak i uniwersalne są względem siebie komplementarne. Można zatem wyodrębnić cechy, które są zróżnicowane wobec cech uniwersalnych, ale jednocześnie charakterystyczne dla każdego z poziomów struktury społecznej, tj. mikro, mezo oraz makro. Chcąc jednak całościowo ująć zjawisko społeczne, jakim jest opinia publiczna, musimy poddać analizie następujące cechy uniwersalne, warunkujące jej wewnętrzną strukturę i stanowiące przesłankę jej ogólnej charakterystyki, które zostały zdefiniowane przez S. Kuśmierskiego³². Cechami tymi są: 1) dynamika i zmienność, która uwarunkowana jest takimi czynnikami, jak: aktualność i sytuacyjność; 2) kierunkowość i konkretność uzależniona od uwarunkowań społecznych; 3) wielopostaciowość i wielowątkowość, która jest nierozzerwalnie związana z różnorodnością aspektów życia społecznego; 4) dyskusyjność i kontrowersyjność, która oznacza, że problemy będące genezą powstania opinii publicznej i stymulujące jej kształtowanie się nie są zjawiskami prostymi i jednoznacznymi

Funkcje opinii publicznej

Opinia publiczna, jak wielokrotnie stwierdzono, odgrywa istotną rolę w kształtowaniu życia publicznego. Pełni tym samym wiele funkcji, które można wyróżnić ze względu na rodzaj wzajemnych interakcji pomiędzy

³² S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 88.

opiniami różnych grup interesu oraz instytucji. W literaturze przedmiotu zazwyczaj wyróżnia się pięć podstawowych funkcji opinii publicznej: eksplikacyjną, integracyjną, konsultatywną, kontrolną oraz kreacyjną.

Rozważania dotyczące cech charakterystycznych dla każdej z funkcji opinii publicznej należy poprzedzić kilkoma uwagami dotyczącymi specyfiki systemu politycznego, w którym dana opinia publiczna jest artykułowana. Jak pisze G. Sartori, konstytutywną cechą opinii publicznej jest jej autonomiczność bądź brak autonomiczności. Autonomiczność opinii publicznej powinno się rozpatrywać w kontekście wolności jej wypowiedzenia. Ważna zatem jest odpowiedź na pytanie: „czy państwo kontroluje, czy też nie, wszystkie narzędzia uspołecznienia oraz wszystkie środki przekazu – przy czym „kontroluje” oznacza, że tylko jeden głos, głos państwa, ma prawo mówić”³³. W systemach totalitarnych, a więc takich, w których mamy do czynienia z całkowitą kontrolą życia społecznego we wszystkich jego wymiarach, proces tworzenia się autonomicznej opinii publicznej jest zastąpiony przez odgórnie sterowany i kontrolowany proces rozpowszechniania opinii akceptowanych przez podmiot sprawujący władzę. Nie istnieje zatem możliwość artykulacji opinii, które byłby niezgodne z opinią akceptowaną przez monocentryczną władzę. Opinię publiczną w systemach totalitarnych można więc utożsamiać z odgórnie powstającym „monopolistycznym głosem reżimu”³⁴, a proces jej „kształtowania” sprowadza się wyłącznie do efektu wzmacniającego.

Pełnemu kształtowaniu się opinii publicznej sprzyja wyłącznie współcześnie rozumiany system demokratyczny, w którym media nie są podporządkowane jednemu ośrodkowi władzy, a pomiędzy poszczególnymi podmiotami generującymi informacje istnieje rozwijająca się konkurencja. Dopiero w przypadku tego typu systemu możemy mówić o eksplikacyjnej, integracyjnej, konsultatywnej, kontrolnej oraz kreacyjnej funkcji opinii publicznej.

Pierwotną, konstytucyjną funkcją opinii publicznej jest funkcja eksplikacyjna (wyjaśniająca). Dzięki niej społeczeństwo stara się zrozumieć zaobserwowane prawidłowości, sprawy bądź sytuacje, a więc znaleźć dla nich wyjaśnienie.

Kolejną funkcją szczególnie istotną z socjologicznego punktu widzenia jest funkcja integracyjna. Umożliwia ona powstanie silnej więzi grupowej, która łączy jednostki w społeczne całości. W nowoczesnych modelach morfologii społeczeństw uprzemysłowionych proces ten przed-

³³ G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1994, s. 116.

³⁴ Tamże, s. 126.

stawiany jest na dwóch płaszczyznach: wertykalnej oraz horyzontalnej³⁵. Integracyjna funkcja opinii publicznej identyfikowana na płaszczyźnie wertykalnej oznacza akceptację autorytetów politycznych oraz ogólnospołecznych w porządku statusowym oraz kulturowym, a także pozytywną relację między symbolami pierwszego i drugiego stopnia (relacja między makropoziomem i mikropoziomem małych grup społecznych). Integracja na płaszczyźnie horyzontalnej rozpatrywana jest w kategoriach procesu zachodzącego w poszczególnych grupach i między grupami społecznymi. Integracyjna funkcja opinii publicznej ma szczególne znaczenie dla zbiorowości politycznej, skupionej w sformalizowanej strukturze, jaką jest państwo. Wpływa mianowicie na wykształcenie się elektoratów związanych z ugrupowaniami politycznymi dzięki powstaniu silnej więzi grupowej oraz zwiększonemu poczuciu więzi politycznej. W tego typu przypadkach możemy mówić o „integracji różnych grup społecznych wokół symboli, poglądów czy wartości, powodujących polaryzację socjologiczno-polityczną [...]”. Publiczność integruje się także przeciw komuś lub czemuś, niekiedy od tego zależy trwałość grupy, jej zwartość, a także polityczny wizerunek i odbiór³⁶.

Opinia publiczna pełni także funkcję konsultatywną. Dzięki niej, przy wykorzystaniu mediów masowych oraz wszystkich form, które umożliwiają bezpośrednie wyrażanie swoich opinii, przedstawiciele różnych grup społecznych doradzają, artykułują sposoby rozwiązania różnych, nurtujących społeczeństwo problemów. W wymiarze politycznym funkcja konsultatywna sprowadza się do uzyskania odpowiedzi na pytanie, jak społeczeństwo ocenia to, co władza zrobiła oraz jaką wykaże postawę wobec zamiarów podmiotów sprawujących władzę. W praktyce funkcja konsultatywna jest realizowana poprzez badania opinii publicznej oraz instytucje referendum.

Jedną z najbardziej istotnych funkcji opinii publicznej jest jej kontrola nad bardzo szerokim zakresem spraw, które są obiektem zainteresowania danej społeczności. Jak pisze S. Kuśmierski, „społeczeństwo zawsze reaguje swoimi ocenami na różne zachowania, zjawiska i fakty, które dotyczą jego najszerzej rozumianych potrzeb oraz interesów zarówno politycznych i ekonomicznych, jak i psychologicznych, moralnych, informacyjnych itp.”³⁷. Geneza kontrolnej funkcji opinii publicznej w wymiarze polityczno-prawnym wywodzi się z zasady suwerenności, a więc uznania

³⁵ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 101–103.

³⁶ E. Młyniec, *Opinia publiczna. Wstęp...*, s. 37–38.

³⁷ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 104.

społeczeństwa za najwyższego suwerena, od którego pochodzi wszelka władza. Specyfika opinii publicznej jako organu kontrolnego polega na tym, że w przeciwieństwie do innych instytucji nie ma ona przeważnie formalnego charakteru. Istnieją jednak sformalizowane formy kontroli opinii publicznej, które przejawiają się m.in. w wyborach oraz instytucji referendum. W porównaniu z zinstytucjonalizowanymi formami kontroli opinia publiczna charakteryzuje się także spontanicznością i żywiołowością.

W wymiarze praktycznym funkcja kreacyjna opinii publicznej może przyczynić się do budowy bądź niszczenia ładu społeczno-politycznego, a w szczególności grup społecznych i politycznych oraz jednostek wchodzących w ich skład. Dlatego też podmioty życia politycznego, takie jak instytucje oraz osoby publiczne, podejmując określone działania, muszą uwzględniać reakcje opinii publicznej.

Podsumowanie

Wyprowadzając ostateczną oraz jednoznaczną definicję opinii publicznej, należy wziąć pod uwagę argumenty, które przemawiają na rzecz holizmu metodologicznego, a tym samym należy analizować ją wielowymiarowo, a nie jedynie jako przekrojowe uogólnienie opinii jednostkowych identyfikowanych na podstawie wyniku badań empirycznych.

Precyzyjne zrozumienie istoty opinii publicznej nie jest możliwe bez odniesienia się do procesu jej kształtowania oraz weryfikacji szerokiego zakresu cech oraz funkcji, które pełni w demokratycznym społeczeństwie. Mając na względzie genezę tego pojęcia oraz jego ewolucję na przestrzeni wieków, należy mieć świadomość, że podjęty przez nas wysiłek w zakresie doprecyzowania znaczenia opinii publicznej może mieć charakter tymczasowy, niemniej jednak jest to zabieg niezwykle konieczny.

Dokonując analizy opinii publicznej w odniesieniu do wyników badań sondażowych, należy wziąć pod uwagę fakt, że zmiana w czasie wartości tego wskaźnika może być uwarunkowana szeregiem zjawisk i procesów społeczno-ekonomicznych, takich jak m.in.: uwarunkowania historyczne, zjawiska ze sfery polityki, procesy demograficzne czy sytuacja gospodarcza na rynku. Zależność tę szczególnie widać w przypadku identyfikacji opinii publicznej odnoszącej się do przekształceń własnościowych w Polsce w okresie transformacji ustrojowej³⁸. Analiza wyników badań opinii

³⁸ Zob. Robert Staniszewski, *Społeczna percepcja prywatyzacji w okresie transformacji systemowej*, „Studia Politologiczne”, vol. 11, Warszawa 2007.

publicznej oraz czynników makroekonomicznych wpływających na przebieg transformacji gospodarczej pokazuje, że percepcja prywatyzacji jest w dużej mierze skorelowana z tymi czynnikami. Zależność ta jest szczególnie widoczna w odniesieniu do tzw. zjawisk i procesów realnych, takich jak: tempo wzrostu gospodarczego, dynamika nakładów inwestycyjnych w gospodarce, a przede wszystkim stopa bezrobocia. Pomiędzy dynamiką wskaźników makroekonomicznych a wskaźnikami opinii publicznej dotyczącymi prywatyzacji zachodzi naturalna relacja, polegająca na tym, że społeczeństwo pozytywnie ocenia korzystny wpływ prywatyzacji w okresach, w których wskaźniki makroekonomiczne odnotowują wartości sprzyjające rozwojowi gospodarki, tzn. tempo wzrostu gospodarczego jest dodatnie, nakłady inwestycyjne w gospodarce rosną, a stopa bezrobocia maleje. Prywatyzacja jest negatywnie oceniana w momencie, kiedy wymienione procesy wpływają niekorzystnie na stan gospodarki. Świadczy to o tym, że prywatyzacja nie jest przez społeczeństwo oceniana autotelicznie, lecz jej percepcja w dużej mierze jest zbieżna z percepcją sytuacji gospodarczej całego kraju.

Tym samym należy stwierdzić, że analiza oraz interpretacja wyników badań opinii publicznej powinna być realizowana zgodnie z założeniami holizmu metodologicznego, a więc wielowymiarowo w odniesieniu do szeregu zjawisk i procesów, które ją determinują.

Postulat ten wydaje się szczególnie zasadnym, jeżeli weźmiemy pod uwagę, że wskaźniki opinii publicznej identyfikowane na podstawie badań empirycznych mogą ulegać zmianie w czasie, a przyczyna tego stanu rzeczy nie zawsze jest powodowana argumentami racjonalnymi i możliwymi do identyfikacji za pośrednictwem dostępnej aparatury naukowej.

Reasumując, najbardziej zbieżna z powyższymi założeniami jest definicja zaproponowana przez S. Kuśmierskiego, który poprzez opinię publiczną rozumie „dynamicznie zmieniający się stan świadomości dużych grup społecznych, składający się z poglądów i przekonań mniej lub bardziej trwałych, odnoszący się do kwestii zazwyczaj dyskusyjnych, których rozwiązanie ma bezpośredni lub pośredni wpływ na aktualne bądź przyszłe interesy społeczeństwa”³⁹. Definicję tę należałoby uzupełnić o wskazanie dla badaczy, które nakazywałoby identyfikację pojęcia możliwie wielowymiarowo w odniesieniu do szeregu zjawisk i procesów społecznych, kulturowych, politycznych, gospodarczych, etc. Analizując opinię publiczną w odniesieniu do konkretnego obiektu (problemu), należy mieć świadomość, że wartość wskaźnika dla tego obiektu może

³⁹ S. Kuśmierski, *Opinia publiczna...*, s. 26.

ulegać zmianie, stąd tak ważna jest identyfikacja trendów zachodzących w czasie oraz podjęcie *a priori* próby prognozowania wartości tego wskaźnika w przyszłości.

STRESZCZENIE

W artykule dotyczącym teoretycznych aspektów opinii publicznej autor przedstawia genezę oraz ewolucję tego pojęcia. Rozważania dotyczące definiowania opinii publicznej prowadzone są na tle jednego z najistotniejszych problemów metodologii nauk społecznych, tj. sporu pomiędzy holizmem a indywidualizmem. W artykule autor charakteryzuje także proces kształtowania się opinii publicznej oraz definiuje czynniki, które wpływają na to zjawisko. Rozważania dotyczące teoretycznych aspektów opinii publicznej kończy charakterystyka jej cech oraz funkcji.

Robert Staniszewski

PUBLIC OPINION – THE THEORETICAL MEANING AND SCOPE OF THE TERM

In the article on the theoretical aspects of public opinion, the author presents the origins and evolution of this concept. Considerations for defining the public opinion are conducted on the background of one of the most important problems of social science methodology, ie a dispute between holism and individualism. In this article the author characterizes also the process of shaping public opinion and identifies factors that influence this phenomenon. Considerations concerning the theoretical aspects of the public opinion ends characteristic of its features and functions.

KEY WORDS: *public opinion, social communication, opinion-forming process, methodology*